Publika arkeologiska insatser i form av metallsökning vid Södra Husby i Nora, september och oktober 2023

Undersökningsrapport. Ströfynd från vikingatiden och senare i åkermark.
Södra Husby 1:15, 1:39 2, 1:42, 1:37, 1:24, 1:26.
Lst dnr 431-3487-2023. ÖLM dnr 2023.197.

Av Martin Rundkvist för Örebro Läns Museum, ny version 16 oktober 2023

Foto Per Torgén, ÖLM

ÖREBRO
LÄNS
MUSEUM

Innehåll

Bakgrund	2
Sammanfattning av resultaten	3
Metod	4
Fynden	8
Tack	8
Deltagare från Sveriges Metallsökarförening	8
Paralleller från Birka	9
Administrativa uppgifter	10
Fyndlista	10
Fyndfoton	11

Undersökningsområdet: den gula jordbruksmarken

Bakgrund

Ortnamnet Hus(a)by är spritt över stora delar av Skandinavien och betecknar enligt en väletablerad forskningskonsensus kungliga förvaltningscentra under 1000- och 1100-talen. Fyra stycken finns i Närke, och något av dem omnämns redan 1303 – dock utan närmare angivelse av vilket. 1502 omnämns Husby i Nora för första gången otvetydigt i en bevarad handling, men namntypen indikerar som sagt att bebyggelsen på platsen är mellan 300 och 500 år äldre än belägget.

Det rör sig redan tidigt om två byar. De betecknas antingen Stora och Lilla Husby, eller som idag Norra och Södra. Av landbornas namn i bevarade handlingar framgår att Stora = Norra och Södra = Lilla (Sören Klingnéus, e-post 22 maj 2023). Precis var bebyggelsen stått är belagt sedan laga skiftena 1829 (Norra) och 1853 (Södra). Möjligen skulle det kunna finnas någon 1700-talskarta som kan föra bytomternas lägen något längre tillbaka i tiden, men den är i så fall inte åtkomlig på nätet. Riksarkivets topografiska register TORA tar inte upp någon detaljerad karta från 1600-talet.

Centrum i de båda bytomterna vid laga skiftet ligger hela 1,8 km isär. Det innebär att vi som undrar var kungsgården stod år 1100 har väldigt omfattande ytor att fundera över. För att avgränsa arbetet har vi valt att fokusera först på Södra Husby. På den äldsta kartan 1853 har denna by tre tydligt separata gårdsbebyggelser, och 1909 markeras den västligaste av dem vid sjöstranden som viktigast. Här står än idag en ålderdomlig manbyggnad med gjutjärnskronor på skorstenarna. Det var byterritoriets tidigmoderna centrum.

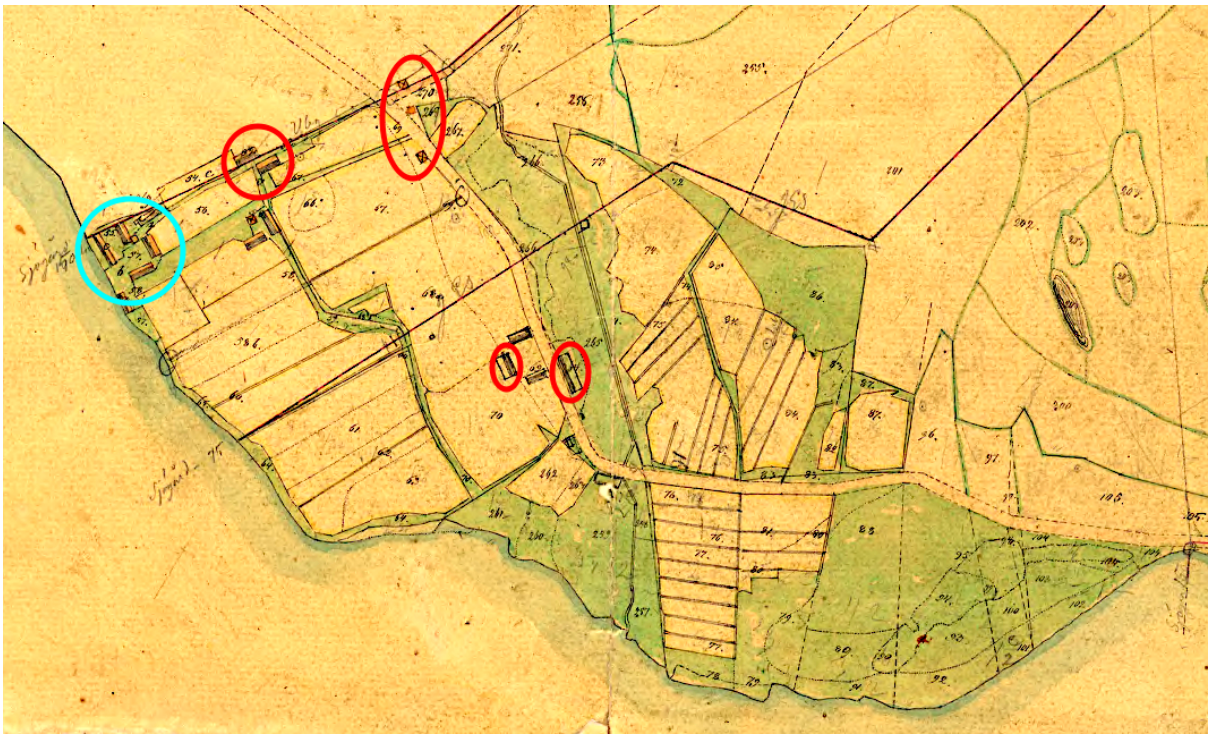

Två tredjedelar av undersökningsområdet vid laga skiftet 1853. Ljusblå cirkel kring huvudbebyggelsen. Röda ellipser kring byggnader som fattas idag. Ingen klunga av större hus har utplånats sedan dess. Den största skillnaden mot dagens läge är att idag är nästan all den gröna ängsmarken dränerad och plöjd.

Denna by var under medeltiden inte bara en produktiv jordbruksenhet med ett kungligt-administrativt förflutet. Södra Husbys hemmansägare var från åtminstone 1502 också delägare i en hytta: Gislehyttan (registrerade fornlämningen L1980:1196). Den är skriftligt belagd ca 1480 och har givit fem medeltida kol-14-dateringar. Ingen av dessa gjordes dock på material med känd egenålder. Däremot tyder miljögeologiska sedimentundersökningar i Norasjön utanför Södra Husby på att bergsbruket här börjat redan kring år 1125, det vill säga under husbyepoken (Johan Rydberg & Richard Bindler, manus 2023, Bergsbrukets och metallhanterings uppkomst i Noraskogs bergslag: sjösediment som arkiv, i *Bergsbrukets tider*, red. Magnus Odebäck Ljunge).

Hyttlämningen ligger en hel kilometer norrut uppför bergssidan från Södra Husbys viktigaste gårdstomt. Hyttans och byns främsta rumsliga relation med varandra är att hyttbäcken mynnar i Norasjön mycket närmare Södra Husbys bebyggelse än någon annan bys. Fågelvägen ligger också hyttan lite närmare Södra Husbys bebyggelse än Norra Husbys.

Hyttområdet är den enda registrerade fornlämningen i närheten av vårt undersökningsområde. Inom det finns bara en registrerad fyndplats för en stenyxa (övrig kulturhistorisk lämning), vilket inte spelat någon roll vid planeringen av vår metallsökarinsats.

*

Örebro Läns Museum vill bidra till att öka intresset för och kunskapen om den tidigmedeltida miljön vid Norasjön genom publika arkeologiska insatser. Samtidigt vill museet stötta pågående forskning genom att ta fram nya fynd som kan bidra till breddad och fördjupad kunskap. Länsmuseet har som aktör inom den offentliga kulturmiljövården samarbetat sedan 2017 kring fältundersökningar med det organiserade ideella föreningslivet och den historieintresserade allmänheten. De publika arkeologiska insatserna i september och oktober 2023 kunde som tidigare genomföras tack vare ett gott samarbete med Länsstyrelsen i Örebro, markägarna och Sveriges Metallsökarförening.

Sammanfattning av resultaten

Jag ledde medlemmar av Sveriges Metallsökarförening i ca 405 persontimmars metallsökning på åkrar och gamla ängar längs Norasjöns strand vid Södra Husby. Det motsvarar tio veckors heltidsarbete för en ensam detektorist. Detektoristerna sökte av en yta på 148 475 m^2 (d.v.s. 14,8 hektar) och tog fram ett mycket stort antal föremål, varav sju som jag valde ut och tog hand om.

Minst tre av fynden är från vikingatiden: ett dräktspänne från kring år 800 och två mynt från kring år 920. De har en exklusiv karaktär och bör ha tappats av folk som bodde i en föregångare till byn Södra Husby. Fynden ligger långt norr om närmaste liknande sett på regionnivå. Lokalt sett ligger två av dem inom 150 meter från 1800-talets huvudbebyggelse, vilket möjligen låter oss ana var den vikingatida bebyggelsen stod. Det är dock ytterst magert sett som bebyggelseindikation.

Därtill kommer två fynd med oklar datering och två från senmedeltiden eller den tidigmoderna tiden. Även dessa stämmer väl överens med vad man kan vänta sig av aktiviteter i närheten av en bondgård.

Inget av fynden har ett tillverkningsdatum eller rimligt deponeringsdatum under husbyepoken 1000-1200. Men det finns å andra sidan inget skäl att tro att byterritoriet legat öde mellan de vikingatida myntens datering på 920-talet och det första skriftliga belägget 1502. Huruvida bytomten kan ha flyttat runt är idag okänd, men förefaller osannolikt.

För Fornminnesregistrets del innebär detta, i linje med hur våra fynd registrerats vid Storsicke i Glanshammar, att 1800-talets huvudbebyggelse vid sjöstranden bör nyregistreras som möjlig fornlämning, med en notering i registertexten om att vikingatida ströfynd gjorts i brukningsmarken runt omkring.

Metod

Fältförhållandena var blandade. Vädret var mestadels mycket bra. På västra tredjedelen av den undersökta ytan hade lantbrukaren nyligen skördat gräs till ensilage, och det var här lätt att få ner antennen på markytan fastän jorden ingenstans låg bar. Övriga två tredjedelar, den gamla ängsmarken, var täckta av längre mjukt gräs och var längs stranden dessutom ganska blöta.

Med hjälp av hand-GPS och vimplar delade vi in ytan i rutor om 50 x 50 meter i koordinatnätet SWEREF 99 TM. Detektoristerna delade in sig i fyra grupper under varsin gruppchef, anvisades en ruta åt gången och höll själva reda på tiden de arbetat i respektive ruta. Den eftersträvade sökintensiteten var 7 persontimmar per ruta, d.v.s. 28 persontimmar per hektar. Den uppnådda intensiteten blev 27 persontimmar per hektar.

Jag gick runt kontinuerligt och klassificerade svårtolkade fynd. De som jag tillvaratog mättes in med hand-GPS. Deltagarna fick följande instruktioner för fyndhantering.

1. Gräv inte på järnsignaler. Varje järnföremål som ser dagsljuset innebär en risk att spräcka konserveringsbudgeten.
2. Daterbara föremål efter 1849. Ta upp, kasta i skrothink eller behåll dem.
3. Ädelmetall daterbar till 1600–1849. Mät in med GPS och ge fyndet till gruppchefen eller Rundkvist.
4. Övriga daterbara föremål 1600–1849. Detta inkluderar alla knappar, skospännen och kritpipor. Återbegraves på fläcken. Inga koordinater behövs.
5. Daterbara föremål före 1600. Mät in med GPS och ge fyndet till gruppchefen eller Rundkvist.
6. Odaterbara föremål. Fråga gruppchef eller Rundkvist om osäkerhet råder, återbegrav annars på fläcken.

Lokal	**Fyndtäthet: tillvaratagna föremål per persontimme och hektar**
Hassle 2020	0,030
Husby 2021	0,010
Storsicke 2021	0,005
Hagaby-Skogsberg 2022	0,003
Södra Husby 2023	0,001

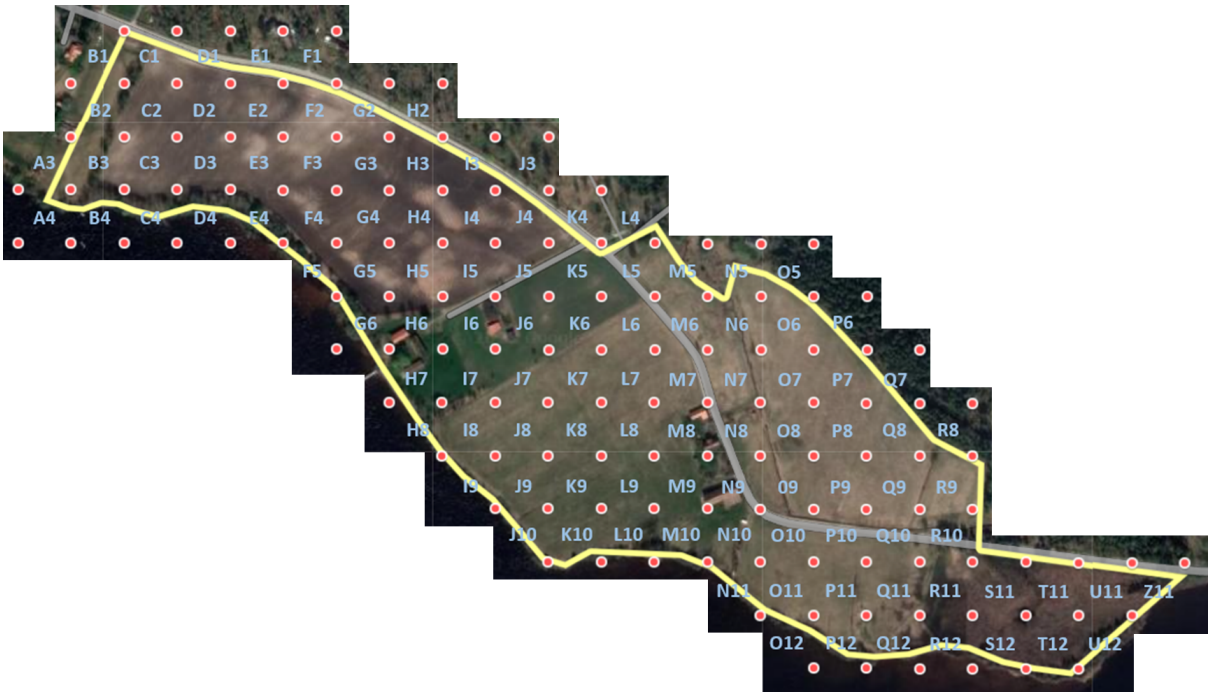

Rutindelning, 50 x 50 m.

Fyndspridning. Gult: vikingatiden. Blått: övrigt. F6 är dolt bakom den gula pricken för F5.

	Rutor	Tid pers-tim	Yta kvm	Fynd / tim-me / 10 000 kvm	Antal fynd	Gruppchef
B3+A3	1.2	8	3000	0.0		Rogga
C2	0.9	7	2250	0.0		Frank
C3+4	1.1	7	2750	0.0		Uffe
D1	0.33	3	825	0.0		Lasse
D2	1	7	2500	0.0		Lasse
D3+4	1.1	7	2750	0.0		Frank
E2+1	1.25	8	3125	0.0		Uffe
E3+4	1.2	9	3000	0.0		Uffe
F2+1	1.1	8	2750	0.5	1	Lasse
F3	1	7	2500	0.0		Rogga
F4+5	1	7	2500	0.0		Rogga
G2	0.5	3	1250	0.0		Frank
G3	1	7	2500	0.0		Lasse
G4	1	7	2500	0.0		Frank
G5+6	1.2	6.5	3000	0.0		Uffe
H3+2	1.1	8	2750	0.5	1	Rogga
H4	1	7	2500	0.0		Lasse
H5+6	1.25	10	3125	0.0		Frank
I3	0.5	3	1250	0.0		Uffe
I4	1	7	2500	0.0		Rogga
I5	0.9	10	2250	0.9	2	Lasse
I6	0.5	5	1250	0.0		Lasse
I7	0.9	4.5	2250	0.0		Frank
I8	0.9	7	2250	0.0		Rogga
I9	0.33	3	825	0.0		Frank
J4+3	0.75	?	1875	0.0		?
J5	0.8	9	2000	0.6	1	Ulf & Lars
J6	0.75	5.33	1875	0.0		Uffe
J7	1	7	2500	0.0		Frank
J8	1	7	2500	0.0		Lasse
J9	0.9	7	2250	0.0		Rogga
J10	0.5	3	1250	0.0		Uffe
K5+4	1.1	7.5	2750	0.0		Frank
K6	1	7	2500	0.0		Uffe
K7	1	7	2500	0.0		Rogga
K8	1	7	2500	0.0		Frank
K9	1	7	2500	0.0		Uffe

L5	0.6	5.5	1500	0.0		Lasse
L6	0.9	7	2250	0.0		Rogga
L7	1	7	2500	0.0		Lasse
L8	1	7.5	2500	0.0		Frank
L9	1	7	2500	0.0		Uffe
M5	0.5	3	1250	0.0		Uffe
M6	0.8	3.5	2000	0.0		Mats
M7	0.8	3.5	2000	0.0		Rogga
M8	0.75	4	1875	1.3	1	Lasse
M9	0.9	7	2250	0.0		Rogga
M10	0.75	2	1875	0.0		Uffe
N5	0.25	1	625	0.0		Lasse
N6	0.9	3.5	2250	0.0		Lasse
N7	0.8	7	2000	0.0		Rogga
N8+9	1	7	2500	0.0		Uffe
N10+11	1.3	9	3250	0.0		Mats
O5	0.2	1	500	0.0		Lasse
O6	1	7	2500	0.0		Lasse
O7	1	7	2500	0.0		Uffe
O8	0.9	7	2250	0.0		Mats
O9	0.9	7	2250	0.0		Uffe
O10	0.75	6.5	1875	0.0		Mats
O11-12	1.1	7	2750	0.0		Lasse
P6	0.33	?	825	0.0		?
P7	0.9	7	2250	0.0		Rogga
P8	1	7	2500	0.6		Rogga
P9	1	7	2500	0.6	1	Uffe
P10	0.8	5.5	2000	0.0		Mats
Q8+7	1.2	?	3000	0.0		?
Q9	1	7	2500	0.0		Rogga
Summa		400.33	148475		7	

Fynden

F1-2 är samanidiska silvermynt från kalifatet, *dirham*. Yngve Karlsson har haft vänligheten att klassificera dem. F1 är komplett och helt läsligt: slaget i Samarkand i nuvarande Uzbekistan år 308 efter hijra, d.v.s. 920/21 e.Kr. På reversen meddelas att kalifen heter al-Muqtadir billah och fursten Nasr ibn Ahmad. F2 är halverat och därför fattas myntort och årtal, men det är förmodligen från samma område och period.

F3 är ett svenskt silvermynt från 1778, 1/12 riksdaler slaget för Gustav III. F4 är en tillplattat klotformad silversmälta på 2.2 gram.

F5 är ett korsformat dräktspänne i brons från den äldsta vikingatiden kring år 800. Typen är känd från Birka, både i form av två hela spännen från grav Bj 1079 och i form av gjutformsfragment från stadsområdet i Svarta Jorden. I samma verkstadslämning påträffades gjutformar till likarmade spännen av typ Valsta. Björn Ambrosiani har kallat typen för "Ansgarkors". På baksidan av F4 finns det för vikingatiden typiska dubbla nålfästet, men ovanligt nog består här nålaxeln av brons och inte järn.

F6 är ett bandformat och böjt stycke brons med två nithål och rester av en tunn järnnit. Det påträffades bara ett par decimeter från F5 och kan av utseendet att döma vara jämngammalt med spännet, men dateringar genom hela järnåldern och medeltiden är också möjliga.

F7 är en konkav dubbelsölja i mässing med spetsig kontur. Dateringen ligger enligt R. Whitehead i tiden 1500-1650 (1996, *Buckles 1250-1800,* kap. VI, Spectacle Buckles 1350-1720). Likadana har vi tidigare påträffat vid undersökningar i Glanshammar: två söljor vid Husby och en vid Storsicke. Att de är så vanliga i åkermark kan tyda på att de inte suttit på sporrar fastän de liknar sådana söljor.

Tack

Tack till alla snälla markägare vid Södra Husby för att vi fick undersöka era åkrar och parkera på er mark! Tack till Hembygdsföreningen Noraskog! Tack Yngve Karlsson och Tobias Bondesson för fyndhjälpen!

Deltagare från Sveriges Metallsökarförening

Alexander Wramler
Andreas Blomqvist
Andris Vitolins
Arne Wejerborn
Bobby Aynsley
Christina Johansson
Fabian Bräuer
Frank Leverin
Fredrik Viklund
Gatis Pastors
Henrik Sedell
Håkan Lindberg
Jack Rönström
Jari Savela
Jimmie Östling
Kent Jansson
Konstantin Evaggelou
Krista van Vliet
Lars Sima
Lennart Pettersson
Luis Suárez Nuez
Magnus Norrby
Magnus Österblad
Martin Hed
Mats Karlsson
Merja Lappalainen
Michael Lander
Mikael Rocksjö
Morgan Bodin
Morgan Nielsen
Patrik Nilsson
Pernilla Eklund
Roger Åsberg
Seppo Lappalainen
Stefan Sköld
Stefan Sundin
Ulf Ahlstrand

Paralleller från Birka

Överst ett likadant korsformigt spänne som det nya fyndet från Södra Husby, men mera komplett och påträffat i Birkagrav nr 1079.

Nederst ett likarmat spänne av typ Valsta, påträffat i Birkas stadslager i Svarta Jorden (F50265).

Båda typerna tillverkades i samma verkstad i Birka kring år 800. De korsformiga spännena kan uppfattas som två korslagda Valstaspännen.

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsens dnr	431-3487-2023
Örebro Läns Museums dnr	2023.197
Län	Örebro
Plats	Södra Husby i Nora
Fastigheter	Södra Husby 1:15, 1:39 2, 1:42, 1:37, 1:24, 1:26.
Fornlämningsnummer	Inga
Fornlämningstyp	Inga registrerade lämningar inom ytan
Typ av undersökning	Metallsökare
Undersökning m anledning av	Forskning & förmedling
Projektansvarig	Martin Rundkvist
Huvudman	Örebro Läns Museum
Länsstyrelsens handläggare	Andreas Jansson
Undersökningsperiod	29-30 september + 1 oktober 2023
Arkivering	Dokumentationsmaterialet var litet och överfördes till digitala medier redan i fält, varför ingenting finns att arkivera utöver denna rapport.

Fyndlista

Fnr	Mtrl	Sak	Spec	Dat	Finnare	x	y	Ruta
1	Ag	Mynt	Dirham hel	920/21	Magnus	6599803	504119	H3
2	Ag	Mynt	Dirham halv	900-talet	Andris	6599514	504508	P9
3	Ag	Mynt	Gust III 1/12 R	1778	Håkan	6599571	504365	M8
4	Ag	Smälta			Lasse	6599857	504036	F2
5	Cu	Spänne	Korsformat	Ca 800	Gatis	6599721	504156	I5
6	Cu	Beslag	Bandformat		Gatis	6599721	504156	I5
7	Cu	Sölja	Dubbel	1500-1650	Kosta	6599733	504206	J5

Fyndfoton

F1, samanidiskt dirham-mynt, avers och revers. Foto Per Torgén.

F2, samanidiskt dirham-mynt, avers och revers. Foto Per Torgén.

F3-7 fram och bak. Foto MR.

OXIDER

Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapporter gällande föremål från Södra Husby 2023
Nora

Max Jahrehorn
Rapport januari 2024
K23-484
OXIDER

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport

MJ Rapport id: K23-484

Ort/Anläggning: Södra Husby 2023, Nora
Kontaktperson: Martin Rundkvist
Föremål: Korsformat spänne
Material: Cu-legering
Mått:
Vikt in: 5,83g **Vikt ut:** 5,75g
Behandling:

Fynd nr: 5
Kons nr:
Datum in: 2023-10-19
Datum ut: 2024-01-29
Antal: 1
Foto: Ja

Spännets ytor täcks av tunna föroreningar, något kraftigare i ornamentikens fördjupningar samt i och kring nålfästet. Föremålet bedöms sakna ursprunglig yta och är kraftigt vittrat, ner till en brunröd metall på flera ställen. Brottytan är av äldre datum.

Spännet innan konservering.

Konserveringsrapport

MJ Rapport id: K23-484

Spännet rengörs mekaniskt under mikroskop med dentalverktyg och trästicka samt mjuk pensel, för att avlägsna hårdare föroreningar. För att nå något djupare så rengörs ytorna mycket kort med EDTA-diNa 0,5% samt följande urlakning i värmt avjoniserat vatten i flera bad. Dehydrering i 95%-ig etanol med följande kontrollerad torkning. Behandling med BTA 3% i etanol, lufttorkning. Ytorna skyddas med Inkralack 3% i toluen samt lufttorkas.

Spännet efter konservering.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport

MJ Rapport id: K23-484

Ort/Anläggning: Södra Husby 2023, Nora
Kontaktperson: Martin Rundkvist
Föremål: Beslag
Material: Cu-legering
Mått:
Vikt in: 2,28g **Vikt ut:** 2,27g
Behandling:

Fynd nr: 6
Kons nr:
Datum in: 2023-10-19
Datum ut: 2024-01-29
Antal: 1
Foto: Ja

Beslaget är tunt förorenad och ytorna är skadade på flera ställen ner till en brunröd metall. Flera områden uppvisar inslag av koppar(II)klorid och ytor som är instabila. Bägge sidor har dock skikt som mindre öra vilka kan liknas vara nära den ursprungliga. Bägge hålen har inslag av järnsalter, möjligtvis har det ena ett fragmentariskt nitskaft in situ.

Beslaget innan behandling.

Konserveringsrapport

MJ Rapport id: K23-484

Beslaget rengörs mekaniskt under mikroskop med dentalverktyg och trästicka samt mjuk pensel, för att avlägsna hårdare föroreningar. Föremålet är mycket kraftigt nedbruten och vissa föroreningar måste lämnas kvar på ytorna eftersom de är bärare av omkringliggande områden.
De ömtåliga ytorna rengörs endast med 80%-ig etanol samt urlakas i flera bad med avjoniserat vatten. Dehydrering i 95%-ig etanol med följande kontrollerad torkning. Behandling med BTA 3% i etanol, lufttorkning. Ytorna skyddas med Inkralack 3% i toluen samt lufttorkas.

Beslaget efter konservering.

OXIDER
Avlägsna - Skydda - Bevara

Konserveringsrapport

MJ Rapport id: K23-484

Ort/Anläggning: Södra Husby 2023, Nora
Kontaktperson: Martin Rundkvist
Föremål: Dubbelsölja
Material: Cu-legering
Mått:
Vikt in: 6,13g **Vikt ut:** 6,02g
Behandling:

Fynd nr: 7
Kons nr:
Datum in: 2023-10-19
Datum ut: 2024-01-29
Antal: 1
Foto: Ja

Söljan saknar helt ursprungliga ytor och de som exponeras är kraftigt vittrade, överlag så syns en korroderad vittrad brunröd metall. Mindre inslag av koppar(II)klorid skymtas. Den ena öglan har en kraftig sprickbildning.

Söljan före konservering.

Söljan rengörs mekaniskt under mikroskop med dentalverktyg och trästicka samt mjuk pensel, för att avlägsna hårdare föroreningar. För att nå något djupare så rengörs ytorna kort med EDTA-diNa 0,5% samt följande urlakning i värmt avjoniserat vatten i flera bad. Dehydrering i 95%-ig etanol med följande kontrollerad torkning. Behandling med BTA 3% i etanol, lufttorkning. Ytorna skyddas med Inkralack 3% i toluen samt lufttorkas.

Konserveringsrapport

MJ Rapport id: K23-484

Dubbelsöljan efter behandling.

OXIDER

Avlägsna - Skydda - Bevara

OXIDER AB
Bragegatan 1
392 45 Kalmar

www.oxider.se

Telefon: 0722 47 58 58

E-post: max.jahrehorn@oxider.se